

ПОРТРЕТИ ІСТОРИКІВ

УДК 94 (477/63)

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ПЕРІОД В ЖИТТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА В. В. КРУТІКОВА (1966 – 1981 РР.)

Валентин ІВАНЕНКО (Дніпропетровськ)

В'ячеслав МИРОНЧУК (Дніпропетровськ)

Аналізується дніпропетровський етап науково-педагогічної діяльності відомого українського вченого, професора В. В. Крутікова та його внесок у розробку історії гірничопромислової буржуазії України пореформеної доби.

Ключові слова: дослідник, історик, професор, науково-педагогічна діяльність, гірничопромислова буржуазія, Донецько-Придніпровський регіон.

Анализируется днепропетровский этап научно-педагогической деятельности известного украинского ученого, профессора В. В. Крутикова и его вклад в разработку истории горнопромышленной буржуазии Украины пореформенного периода.

Ключевые слова: исследователь, историк, профессор, научно-педагогическая деятельность, горнопромышленная буржуазия, Донецко-Приднепровский регион.

Dnipropetrovsk stage of scientific and pedagogical activity of famous Ukrainian scientist, professor V. V. Krutikov, his contribution to the development of Ukrainian mining-industrial bourgeoisie in post-reform period are analyzed.

Key words: researcher, historian, professor, scientific and educational activity, mining-industrial bourgeoisie, the Donetsk-Dnieper region.

Серед відомих учених України почесне місце по праву належить доктору історичних наук, професору Володимиру Володимировичу Крутікову, який став піонером у дослідженні спектра складних і надзвичайно важливих проблем розвитку гірничопромислової буржуазії України в пореформений період, зокрема джерел і шляхів формування великої й середньої промислової буржуазії, процесу становлення першої регіонально-галузевої представницької організації південних гірничих промисловців, їхнього впливу на політику уряду, ролі в зміцненні воєнно-економічного потенціалу держави та боротьби підприємців за зовнішні ринки збуту.

Учений уперше в історичній науці ввів до наукового обігу широке коло джерел, насамперед діловодної документації. Особливу увагу дослідник приділив матеріалам Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, Гірничого управління регіону. Відсутність фондів особистого походження була компенсована широким використанням масових джерел: відомостей про надання “спадкового почесного громадянства”, документів центральних і місцевих державних установ, що знаходяться у Російському державному історичному архіві, а також численних центральних і місцевих архівів Російської Федерації та України.

Володимир Володимирович Крутіков народився 31 жовтня 1936 р. в м. Сталіно (нині – Донецьк) у родині службовців. Батько – Крутіков Володимир Михайлович у роки Великої Вітчизняної війни пішов на фронт. Починаючи з 1945 р., зв'язок родини з ним перервався. Підтвердженням цього є інформація з автобіографії його сина, яка датована квітнем 1974 р., де зазначається “Отец с нами не живет и сведений о его нахождении не имею...” [2, арк. 5 зв].

Вихованням сина займалася мати – Зоя Михайлівна Брандт. Так трапилось, що вона разом із сином залишилася на тимчасово окупованій гітлерівцями території. Після звільнення міста Сталіно від окупантів Володя продовжив навчання в середній школі № 29, яку закінчив зі срібною медаллю.

1954 р. Володимир поступив на перший курс історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Я. Франка [1, арк. 1–3]. Під час навчання в університеті цікавився переважно проблемами історії економічного розвитку пореформеної доби, набув певних навичок роботи над джерелами, у тому числі й архівними. Брав активну участь у роботі студентського наукового товариства, виступав на конференціях, а також, як підкреслював згодом майбутній учений: “выполнял ряд общественных поручений, был членом правления спортклуба университета, членом бюро ЛКСМУ факультета” [1, арк. 1–3].

Після закінчення 1959 р. Львівського державного університету В. В. Крутіков протягом трьох з половиною років працював науковим співробітником “отдела фондов Донецкого областного государственного архива”. Однак робота в цьому відділі, як зазначав згодом Володимир Володимирович, “давала мало возможностей для научного поиска” [2, арк. 5]. Тому в жовтні 1963 р. він прийняв запрошення керівництва Державного архіву Луганської області очолити там науково-дослідну роботу. Саме в цей час молодий архівіст склав кандидатські іспити. Темою майбутньої дисертації він обрав розвиток капіталістичних відносин у Донбасі в 90-х рр. XIX ст.

Наступні п'ятнадцять років В. В. Крутікова пов'язані з історичним факультетом Дніпропетровського державного університету. Тоді в ДДУ працювали такі відомі історики, як Д. П. Пойда, В. Я. Борщевський, М. П. Ковальський, Ф. С. Павлов, Ф. Р. Гольденберг, З. М. Куніна та ін.

З 1 вересня 1966 р. Володимир Володимирович був зарахований до очної аспірантури при кафедрі історії СРСР та УРСР ДДУ [1, арк. 1–3]. Його науковим керівником став відомий учений Д. П. Пойда. Молодий дослідник одним з перших залучив до наукового обігу низку матеріалів Центрального державного історичного архіву в м. Ленінграді (зараз – РДІА м. Санкт-Петербург). 13 травня 1969 р. достроково захистив кандидатську дисертацію на тему “Донбасс в период промышленного подъема 90-х гг. XIX в. (Угольная, металлургическая и машиностроительная промышленность)“. За рекомендацією Д. П. Пойди став працювати старшим викладачем кафедри історії СРСР та УРСР [17, арк. 1–3]. З лютого 1971 р. був обраний на посаду доцента, а в грудні 1972 р. ВАК СРСР присудила йому звання доцента [18, арк. 1–3].

Під час роботи на кафедрі історії СРСР та УРСР В. В. Крутіков викладав лекційні курси з історії СРСР XIX – початку XX ст. (період капіталізму та імперіалізму), історичної географії, а також спецкурси “Социально-экономическое развитие Юга России в период империализма“ та “Финансово-монополистический капитализм в России“. У 1974–1975 н. р. проводив спецсеминар “Первая русская буржуазно-демократическая революция 1905–1907 гг.“ [12, арк. 36].

Колеги кафедри слушно підкреслювали, що лектор “викладав матеріал на високому фаховому, теоретичному, методичному рівні“ [18, арк. 1–6]. Про це свідчить ґрунтовний аналіз завідувачем кафедри історії СРСР та УРСР Д. П. Пойдою відкритої лекції доцента В. В. Крутікова. Аналізуючи відкриту лекцію “Складывание финансового капитала в России“, яка відбулась 18 квітня 1974 р. на IV курсі історичного факультету денної форми навчання, професор Д. П. Пойда зазначав, що вона відповідає вимогам вищої школи, контакт з аудиторією належний [3, арк. 36].

Директор Державного архіву Дніпропетровської області Н. В. Киструська високо цінувала викладацьку майстерність В. В. Крутікова: “Его лекции воспринимались очень хорошо и отличались богатым фактическим материалом, а поэтому, – это позволяло записывать основные положения“ [13]. Як зазначає кандидат історичних наук І. В. Толстих, Володимир Володимирович використовував технічні засоби: “приносил на лекцию магнитофон, ставил его, включал; позднее, наверное, изучал логичность, последовательность изложения материала“ [14].

За ерудицію і вимогливість В. В. Крутікова поважали як студенти, так і колеги. Ось що з цього приводу згадує його колишній студент, нині завідувач кафедри української історії та етнополітики ДНУ О. Б. Шляхов: “Він був людиною дуже широкого наукового діапазону, мав енциклопедичні знання, до “своїх“ ставився дуже уважно, консулював з різних проблем не тільки в стінах університету, але й у гуртожитку № 2, де він мешкав в окремій кімнаті“ [15]. Консультації В. В. Крутікова нерідко перетворювалися ще в одне позачергове заняття наукового гуртка, де вивчалися проблеми

соціально-економічного розвитку Російської імперії пореформеної доби. Нерідко під час обговорення на кафедрі визначалися теми майбутніх дипломних робіт А. В. Молчанової, В. Д. Мирончука, Н. В. Киструської та інших студентів історичного факультету.

В. В. Крутіков володів рідкісним умінням викладати матеріал послідовно, відбирати та систематизувати факти, які робили його лекції переконливими і в той же час цікавими як за змістом, так і за формою викладання [17, арк. 1–3].

Звертає на себе увагу характеристика доцента Володимира Володимировича Крутікова, яка датована 1974 р.: “Під час роботи в ДДУ показав себе здібним та працелюбним викладачем, що користується авторитетом серед студентів та колег“ [19, арк. 1–3]. Під керівництвом В. В. Крутікова була виконана ціла низка ґрунтовних студентських робіт, зокрема В. І. Єресько, В. Ф. Репрінцева, М. С. Полівця, які були відзначені дипломами ЦК ВЛКСМ та Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР. Підкреслимо, що певний час він працював заступником декана історичного факультету по вечірньому відділенню, а з травня 1973 р. по лютий 1976 р. на громадських засадах був директором музею історії університету [12, арк. 39].

Викладацьку і громадську роботу вчений поєднував з науковими пошуками, під час яких йому вдалося виявити цікаву й маловивчену проблему – історію буржуазії України пореформеної доби. Після консультацій в Інституті історії СРСР (Москва) та Інституті історії АН УРСР (Київ) він сформулював тему наступного дослідження: “Соціально-економічна політика царського уряду пореформеної доби і гірничопромислова буржуазія Півдня Росії“. Тема докторської дисертації була затверджена в грудні 1976 р. радою Інституту історії АН УРСР.

Для підготовки докторської дисертації В. В. Крутіков був переведений на посаду старшого наукового співробітника (лютий 1977 –лютий 1979 рр.) [4, арк. 1]. Незважаючи на виконаний великий обсяг роботи, завершити докторську дисертацію досліднику не вдалося. Це обумовлювалося складнощами об’єктивного характеру: необхідністю обробки великої кількості матеріалів центральних архівів, різноманітних статистичних джерел, періодики. Під час перебування в докторантурі вчений здійснював керівництво дипломними роботами, продовжував викладання низки лекційних курсів на заочному відділенні.

Дніпропетровський етап роботи дослідника, безперечно, сприяв формуванню інтелектуального та викладацького потенціалу Володимира Володимировича, удосконаленню його подальшого наукового поступу й утвердженню серед провідних фахівців історії гірничопромислової буржуазії України.

Результати своїх плідних досліджень у галузі соціально-економічної історії України пореформеної доби В. В. Крутіков друкував у наукових

часописах Москви, Києва, Дніпропетровська, Львова, Харкова, Донецька. 1992 р. у видавництві ДДУ вийшла фундаментальна монографія вченого “Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період“, яка отримала високу оцінку наукової громадськості [7].

Своєрідним пам’ятником вченому стала докторська дисертація “Гірничопромислова буржуазія Донецько-Придніпровського регіону та соціально-економічна політика царизму в пореформений період 60-90-х рр. XIX ст.“, яку він блискуче захистив 9 жовтня 1996 року в Дніпропетровському державному університеті. Такі відомі вчені, як В. Г. Сарбей, Ф. Г. Турченко, Р. І. Ветров дали високу оцінку дисертаційної роботи Володимира Володимировича, його внеску в історичну науку.

У своїх спогадах старший викладач кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства ДНУ Є. А. Чернов зазначає: “Я был на защите докторской диссертации, мы видели, что это результат многолетнего труда. Это был плод творчества ученого, который над этим много работал, много думал...” [16].

Смерть обірвала життя В. В. Крутікова 9 грудня 1998 р., коли він готував до друку монографію та низку статей. Йому було лише 62 роки. Безперечно, все життя вченого-історика, педагога було насичене різнобічною науковою, викладацькою та громадською діяльністю. Володимир Володимирович поєднував наукову принциповість, професіоналізм з глибокою магією слова й високою педагогічною майстерністю.

Вагомий внесок у розробку історії формування й розвитку буржуазії та індустріального потенціалу України пореформеної доби, здійснений професором В. В. Крутіковим, сподіваємось, буде й надалі принагідно збагачуватися його вдячними учнями й послідовниками. В історії вітчизняної науки він залишиться справжнім ученим, який зміг багато в чому реалізувати свої творчі задуми, у витоків яких стояв його Вчитель – Дмитро Павлович Пойда.

На сучасному етапі викладачі кафедри російської історії не лише шанують пам’ять відомого вченого, але й плідно продовжують започатковану ним наукову традицію. Завдяки пошуковій роботі професора В. В. Іваненка, доцентів Т. Д. Липовської, В. Д. Мирончука досліджені основні етапи життя, наукової і викладацької діяльності колеги [6; 8]. Продовжується розробка проблематики, пов’язаної з вивченням історії гірничопромислової буржуазії Півдня України пореформеної доби, у витоків якої стояв В. В. Крутіков. Свідченням цього є дослідження аспірантом кафедри В. Медяником яскравої постаті та різнобічної діяльності одного з найбільш авторитетних представників ділових кіл Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., голови Ради з’їздів гірничопромисловців Півдня Росії М. Ф. фон Дітмара [10].

Колеги та однодумці В. В. Крутікова в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара не випадково започаткували

науковий семінар, присвячений 75-річчю з дня народження відомого вченого. Сподіваємось, що в подальшому він стане традиційним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія В. В. Крутикова от 1966 г. – Архів Дніпропетровського національного університету (далі – АДНУ), оп. 4, спр. 2, арк. 1–3.
2. Автобіографія В. В. Крутикова от 1974 г. – Архів Дніпропетровського національного університету (далі – АДНУ), оп. 4, спр. 1242, арк. 5.
3. Заключение проф. Д. П. Пойды о качестве чтения лекции к. и. н., доц. каф. истории СССР и УССР В. В. Крутиковым от 18. 04. 1974 г. – АДНУ, оп. 4, спр. 1242, арк. 36.
4. Заявление о переводе В. В. Крутикова на должность старшего научного сотрудника 1977 г. – АДНУ, оп. 4, спр. 5, арк. 1.
5. Заявление об увольнении В. В. Крутикова с должности доцента кафедры истории СССР и УССР 1981 г. – АДНУ, оп. 4, спр. 30, арк. 1.
6. Іваненко В. В. Вірність історичній правді (до 75-річчя від дня народження В. В. Крутикова) / В. В. Іваненко, В. Д. Мирончук // Бористен. – 2011. – № 5. – С. 29–30.
7. Крутиков В. В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутиков. – Д.: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
8. Липовська Т. Д. В. В. Крутиков – відомий вчений України / Т. Д. Липовська, В. Д. Мирончук // Вісник Дніпропетровського університету / Ред.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Вип. 12. Серія: Історія та археологія – Д.: Вид-во ДНУ, 2004. – С. 86–90.
9. Личная анкета В. В. Крутикова. – АДНУ, оп. 4, спр. 2, арк. 1–4.
10. Медяник В. Ю. М. Ф. фон Дітмар: маловідомі сторінки життя та діяльності / В. Ю. Медяник // Вісник Дніпропетровського університету / Ред.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Вип. 19. Серія: Історія та археологія – Д.: Вид-во ДНУ, 2011. – С. 59–64.
11. Некролог // Записки науково-дослідницької лабораторії Південної України. – Запоріжжя, 1999. – №4–5. – С. 300
12. Отчет о работе доцента кафедры истории СССР и УССР В. В. Крутикова за 1971–1975 гг. – АДНУ, оп. 4, спр. 1242, арк. 36–39.
13. Спогади про В. В. Крутикова директора Державного архіву Дніпропетровської області Н. В. Киструської // Особистий фонд М. Міленіна.
14. Спогади про В. В. Крутикова кандидата історичних наук І. В. Толстих // Особистий фонд М. Міленіна.
15. Спогади про В. В. Крутикова доктора історичних наук, завідувача кафедри української історії та етнополітики ДНУ О. Б. Шляхова // Особистий фонд М. Міленіна.
16. Спогади про В. В. Крутикова старшого викладача кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства ДНУ Є. А. Чернова // Особистий фонд М. Міленіна.
17. Характеристика старшого преподавателя кафедры истории СССР и УССР В. В. Крутикова 1971 г. – АДНУ, оп. 4, спр. 10, арк. 13.
18. Характеристика доцента кафедры истории СССР та УССР В. В. Крутикова 1972 г. – АДНУ, оп. 4, спр. 20, арк. 1–3.
19. Характеристика доцента кафедры истории СССР та УССР В. В. Крутикова 1974 г. – АДНУ, оп. 4, спр. 15, арк. 1–3.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Іваненко Валентин Васильович – доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи у сфері гуманітарної освіти та виховання молоді, завідувач кафедри російської історії ДНУ імені Олеса Гончара.

Мирончук В'ячеслав Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри російської історії, заступник декана історичного факультету з міжнародного співробітництва ДНУ ім. Олесья Гончара.

УДК 94 (477)

ТВОРЧА СПАДЩИНА В. В. КРУТІКОВА В ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (СЕРЕДИНА 1960-Х – ПОЧАТОК 1980-Х РР.)

Вадим МЕДЯНИК (Дніпропетровськ)

У статті проаналізовано творчу спадщину відомого українського вченого, професора В. В. Крутікова в Дніпропетровському державному університеті, визначено проблематику його досліджень у 1960-х – на початку 1980-х рр.

Ключові слова: В. В. Крутіков, історичний факультет, дослідник, монографія, стаття, гірничопромислова буржуазія, Південь Росії.

В статье проанализировано творческое наследие известного украинского ученого, профессора В. В. Крутикова в Днепропетровском государственном университете, определена проблематика его исследований в 1960-х – начале 1980-х гг.

Ключевые слова: В. В. Крутиков, исторический факультет, исследователь, монография, статья, горнопромышленная буржуазия, Юг России.

The creative heritage of famous Ukrainian scientist, professor V. V. Krutikov in Dnipropetrovsk State University is analyzed in the article, the problems of his investigations in 1960-s – the beginning of 1980-s are determined.

Key words: V. V. Krutikov, historical faculty, researcher, monograph, scientific paper, mining-industrial bourgeoisie, the South of Russia.

Одним з найбільш відомих дослідників соціально-економічної історії України пореформеної доби є доктор історичних наук, професор Володимир Володимирович Крутіков. Він зробив значний внесок у розвиток історичної науки, став піонером у вивченні гірничозаводської промисловості та буржуазії Півдня Росії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

2011 рік став би ювілейним для Володимира Володимировича, адже саме 31 жовтня цього року йому б виповнилося 75 років. Учений прожив досить нелегке, коротке (лише 63 роки), проте насичене життя. Він залишив по собі солідний творчий доробок, репрезентований у численних наукових працях – монографіях, статтях, розвідках та студіях, які дотепер не втрачають своєї актуальності в науковому світі.

Грудень 2011 р. по праву можна вважати місяцем вшанування пам'яті професора В. В. Крутікова. Саме в цей час з нагоди 75-річчя від дня